

חידושין על התורה לרבינו תם ובית מדרשו

אחד מקבצי התוספות על התורה הקדומים והחשובים ביותר. יוצא לאור לראשונה עפ"י כ"י מוסקבה/גינצבורג. החיבור הנפלא המופלא הזה שנתגלה והופיע לראשונה בדורנו מכיל פירושים וחידושים ובירורי סוגיות תלמודיות הלכתיות. הספר מלווה ביאור רחב בשם 'אהלי תם', מבוא מקיף ומפתחות מפורטים.

מר"ן הגר"ח קניבסקי שליט"א מעיין בשמחה
בספר 'חידושין על התורה לרבינו תם'.

מכון אופק

פרשת נח

[ז, יב] וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה:

פירש רש"י (ד"ה ארבעים יום) אין יום ראשון מהמנין (לפי שאין לילו עמו,¹ נמצא מ' יום כלין בכ"ח בכסליו.² ועתה קישה על פירש"י שפירש דאין יום ראשון מן המנין,³ שאם לא נמנה יום א' אם כן המ' של גשמים כלין בכ"ח בכסליו, וא"כ הק"ך של תגבורת המים⁴ יגמרו בא' בסיון, ויהיה צריך למנות אחד בסיון לכאן ולכאן, לק"ן של תגבורת ולחסור המים, כאשר מפרש⁵ (בפעם)⁶ שחסרו מיום א' בסיון עד א' באב ט"ו אמות (רש"י ח, ד ד"ה בשבעה), וזה דוחק.⁷ לכך העיקר הוא כאשר פירש

^א נוסף עפ"י כ"י פ. בכ"י ג השמטה מחמת הדומות: מהמנין – מן המנין. ^ב כך בכ"י פ. בכ"י ג בשיבוש: 'הקץ', כאן להלן. ^ג בכ"י פ הנוסח: 'כאשר מפורש אחרי כן במים שחסרו'.

הערות וביאורים אהלי תם

1. ברש"י נוסף: 'שהרי כתיב (לעיל פסוק יא) ביום הזה נבקעו כל מעיינות'. 2. וכ"כ בערוך ערך קל (ח), עי"ב. 3. להלן פסוק כד: 'ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום'. 4. כלומר, שהמים התחילו לחסור בא' בסיון, כאשר מפרש רש"י בפרשה (הבאה); ומצטט לשון פירוש רש"י להלן ח, ד. וכן כתב רש"י בפירושו לפסוק ג: 'מקצה חמשים ומאת יום, התחילו לחסור והוא אחד בסיון'. 5. ועוד הרי כתוב (ח, ג): 'ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום'. ועוד הקשו ר"ב התוספות מפרשי התורה שלהלן ח, ג כתב רש"י שבכ"ז בכסלו פסקו הגשמים, והרי דבריו איפוא סותרים זה את זה. ראה: מושב זקנים, דעת זקנים, פירוש הרא"ש, ותוספות השלם. ורבינו שלא הקשה קושיא זו שמא היה גורס ברש"י להלן: 'כיצד, בכ"ח בכסלו פסקו גשמים, הרי שנים מכסלו...'. כגירסת רש"י דפוס רומי (נדפס כנספס ל'חומש רש"י השלם, עמ' של), וכ"י רש"י על קלף (בספר 'יוסף הלל', נ"י תשמ"ז, עמ' לז). אלא שגירסא זו קשה מתוכה, ששניים מכסלו וטבת שבט אדר ניסן ואייר יעלו לקמ"ט ימים ולא לק"נ. וליישוב נוסח זה נצטרך לומר שבין החדשים היו שלשה מלאים ושניים חסרים העולים לקמ"ח ימים ובצירוף שניים מכסלו יעלו לק"נ ימים. אך אם כן גם הקושיא שמקשה רבינו על רש"י אינה קשה, שהרי א' בסיון נמנה רק לימים של חיסור. ועיין בחזקוני וברא"ם (להלן שם) שכתבו להשיב על הסתירה בדברי רש"י שאין כוונתו לומר שאין יום ראשון מן המנין כלל, אלא שאינו ממנין הימים השלמים של 'יום ולילה', אבל יומו מצטרף לליל כ"ח הבא אחריו [והיינו שבימים אלה הלילה הולך אחר היום שלפניו, ואין הלילה הולך אחר היום], ובזה הרי כלו הגשמים בבוקרו של כ"ח. ומ"ש רש"י שבכ"ז פסקו הגשמים, פירושו בתשלום כ"ז ימים שלמים. וכן נקטו הפירושים בתוספות שבהדר זקנים (מבלי להזדקק ליישב פירוש רש"י). ובגור אריה הוסיף בזה, שמאחר שפסקו הגשמים בהשכמת יום כ"ח, סברא היא שהיום ההוא יימנה

[י]

נח ח, ה - ח, ו-יג

בעל סדר עולם (פ"ד) שיום א' מהמנין,⁶ ועתה יהיה י"ג ממרחשון וכ"ז מכסליו ואז פסקו הגשמים. ועתה ישארו ג' ימים מכסליו, וטבת ושבט ואדר וניסן ואייר,⁷ וזהו ק"נ יום של תגבורת, והם מ'ה⁸ יום של חיסור, ותחלתו מא' בסיון ועתה לא נמנה אותו רק לימים של חסור.⁹

[ח, ה] בְּעֶשְׂרֵי בָּאֶחָד לַחֹדֶשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי הַהָרִים:

«פירש רש"י» זה אב שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. וא"ת הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר בחדש השביעי סיון שהוא שביעי להפסקה, אי אפשר לומר כן, [על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כל ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון],¹⁰ ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון¹¹ שהרי יהיה שמיני.¹² והערוך (ערוך קל

^פ: 'בסדר'. ^ה הלשון משובשת, ועיין מ"ש כאן בהערה 8. ^י צ"ל: 'ותחלתם'. בכ"י פ: 'יתחילו'.

הערות וביאורים אהלי תם

ליום הראשון של התגבורת, שהרי גבי מנין ק"נ הימים לא הוזכר 'יום ולילה', ואין צריך איפוא למנות עמם ליל כ"ח. 6. 'כי מ"ביום הזה' אין ראיה, שהרי בהרבה מקומות כתיב "ביום הזה" ור"ל מליל שלפניו (דעת זקנים והרא"ש). 7. שלשה חסרים ושניים מלאים. 8. נראה שצ"ל: 'זה' יום, שהם מא' סיון עד א' באב. [וגם בכ"י פ בשיבוש: 'כ"ו יום', נתחלף לסופר 'ס' ב'כ"ו']. 9. וכן פירשו דעת זקנים והרא"ש. 10. ההשלמה לקוחה מלשון רש"י. 11. ע"כ לשון רש"י. וממשיך: 'והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול, אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ, שהרי מקץ ארבעים משנראו ראשי ההרים שלח את העורב, ועשרים ואחד יום הוחיל בשליחות היונה, הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה' וכו', עי"ש. ומקורו בבראשית רבה לג, ז, כפי נוסח הדפוס. אבל במהד' תיאודור-אלבק, כרך א, עמ' 312, הגירסא: 'ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט (ח, ד), זה סיון שהוא שביעי לירידת גשמים', כפירוש הערוך המובא להלן. [ובנוסף על כתבי היד שעליהם נוסד הנוסח של מהד' תיאודור-אלבק, השווה עוד: קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 125, 126]. וראה סדר עולם פ"ד (הוצ' רטנר י ע"ב). והרמב"ן עה"ת ונימוקי הרי"ד פירשו שביעי לתשרי ועשירי לתשרי, והאריכו בפירוש זה, עיין בדבריהם. 12. בהמשך דבריו מפרש רש"י ההכרח לפרש שביעי להפסקה ולא לירידה ועשירי לירידה; ורבינו מביא את דבריו בדיבור הבא, והקשה עליו שדוחק הוא לפרש שביעי להפסקה ועשירי לירידה, אלא כשם ששביעי הוא להפסקה כך העשירי. וקושי זה מתיישב בפירוש הערוך (ובפירוש שאר המפרשים, ראה ההערה הקודמת).

[יא]

חידושין על התורה לר"ת

(ח) מפרש דנוכל לומר שביעי' לירידה, ומ"מ קורא סיון שהוא ז' לחדשים שלמים שיש ז' (ל)חדשים שלמים, שהרי בי"ז למרחשון ירדו ובי"ז בסיון פסקו¹³ והרי לך שבעה חדשים שלמים.

[ח, ו-יג] ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את־חלון התבה אשר עשה: וישלח את־הערב ויצא וישב עד־בֹשֶׁת המים מעל הארץ: וישלח את־היונה מאתו לראות הקלו המים מעל פני האדמה: ולא־מצאה היונה מנוח לכף־רגלה ותשב אליו אליה־תבה כי־מים עלי־פני כל־הארץ וישלח ידו ויקחה ויבא אתה אליו אליה־תבה: ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את־היונה מן־התבה: ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה־זית טרף בפיה וידע נח כי־קלו המים מעל הארץ: ויחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את־היונה ולא יספה שוב־אליו עוד: ויהי באחת ושי־מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ ויסר נח את־מכסה התבה וירא והנה חרבו פני האדמה:

פירוש משנראו ראשי ההרים (רש"י ד"ה מקץ). ועתה <קשה> לפירוש רש"י דקא חשיב הארבעים יום משנראו ראשי ההרים, א"כ מ"ט לא מצאה היונה מנוח (פסוק ח) והלא נראו ראשי ההרים ועל ההרים היונה יכולה למצוא מנוחה.¹⁴ ועוד קשה לפירוש ההוא דמפרש מ' יום משנראו ראשי ההרים צריך הוא לדחוק ולפרש¹⁵ בעשירי בא' לחדש וגו' עשירי לירידה, שא"ת [שאם תאמר] להפסקה לא תמצא מקץ המ' יום משנראו ראשי ההרים ששלח את העורב וכ"א יום דשליחות היונה שיגמרו בראשון שהוא תשרי, אלא יגמרו במרחשון והוא אינו ראשון, לכך הוא מפרש עשירי לירידה; (מי) [וזה]¹⁶ הוא דוחק, שכשם שביעי' הוא להפסקה כך יש לנו לפרש העשירי להפסקה.¹⁶ לכך נראה לפרש דמקץ הארבעים נפרש משהתחילו

¹³ כך פ. ג: 'עשירי'! ¹⁴ כך ניתן לקרוא בפ.

הערות וביאורים אהלי תם

13. לאו דוקא, שהרי הגשם פסק בכ"ז או בכ"ח בכסלו (ראה הדיבור הקודם), ותגבורת המים פסקה בסוף אייר, אלא הכוונה שנחה התיבה, כמפורש בפסוק הקודם (ה, ד). 14. וכן הקשו חכמי התוספות מפרשי התורה: דעת זקנים, הדר זקנים, ריב"א (בשם יש מקשים) ופענח רזא. ובמושב זקנים הקשה כן שלוש פעמים (פסוק ו ד"ה ויהי; פסוק ט ד"ה ולא מצאה; שם ד"ה ד"א ולא מצאה), ובפעם השלישית הביא קושיא זו בשם ר"ת. וכן הקשו בשם ר"ת ר"ח פלטיאל, ור"י החסיד. והשווה גם המובא בתוספות השלם פסוק ד אות ח הערה 1 מכת"י ג"י 793. 15. כן פירש רש"י לעיל פסוק ה, ראה הדיבור הקודם והערה 12. 16. ברם, בבראשית רבה לג, ז (עמ' 313) מפורש שחודש אב הוא עשירי לירידה. וראה מפרשי המדרש

[יב]

נח ח, ה - ח, ו-יג

לחסור,¹⁷ שהוא אחד בסיון,^ט ועתה יהיו נגמרים הארבעים יום ב" בתמוז ועדיין לא נראו ראשי ההרים.¹⁸ ויפתח נח את חלון התבה וישלח את העורב וגו' (פסוקים ו-ז)^א וישלח את היונה ולא מצאה היונה מנוח (פסוק ח). שעדיין לא נראו ראשי ההרים, עד לסוף כ"א יום לשליחות נראו ראשי ההרים עליב הרי אררט, דאז נחסרו כל (ה"ו) [הט"ו] אמיות מעל אותם ההרים. ולא יספה שוב אליו עוד (פסוק יב) והוא א' באב,¹⁹ בעשירי בא' לחדש [ח, ה] הוא אלול שהוא עשירי להפסקה נראו

^ט כך פ. ג: 'בסיק'! 'כך פ. ג: 'בז'! ^א בכתה"י נוסף בט"ס: 'ויחל עוד ז' ימים אחרים'. ^ב וכן פ. ונראה שצ"ל: 'של'.

הערות וביאורים אהלי תם

שם. 17. וכ"ה בסדר עולם פ"ד (הוצ' רטנר י ע"ב): 'ויהי מקץ ארבעים יום לקץ שהתחילו המים לחסור בעשרה בתמוז'. 18. וכן כתבו בשם ר"ת בפירוש הרא"ש, ובכ"י נ"י המובא בתוספות השלם, ראה הערה 14, ודנו באריכות בפירוש זה, עיין בדבריהם. וכן כתב במושב זקנים (להלן פסוק ט) בשם ר"ת. וכן פירשו כאן בסתם, עפ"י סדר עולם, במושב זקנים ובתוספות שבהדר זקנים. ובפירושי ר"ח פלטיאל הביא בשם ר"ת פירוש אחר: 'ור"ת פירש מקץ מ' יום משנחה התיבה'. והיינו בי"ז בסיון, והרי ארבעים יום כלים בכ"ח בתמוז, עיין שם. וכפירוש ר"ת כך פירש רד"ק, וז"ל: 'ויהי מקץ ארבעים יום, משהתחילו לחסור המים. והנכון בעיני כי פירושו משנחה התבה על הרי אררט, כי היאך ידע נח כשהחלו המים לחסור, אבל כשנחה על הרי אררט ידע, שהרגיש שהתבה נחה על דבר קשה וכו'. ובמושב זקנים (להלן שם) הביא הקושיא על פירוש רש"י בשם ר"ת, ותירץ בשמו: 'כי עדיין היו ראשי ההרים כמו טיט עליהם ולא היתה יכולה לשבת עליהם'. 19. שבו ביום שלח את היונה לשליחות השלישית, ראה רש"י ד"ה וישלח את היונה (ע"פ סדר עולם פ"ד וב"ר לג, ו) שגם בין שילוח העורב לשילוח היונה הראשון המתין ז' ימים. והנה אם נתפוש לשון 'והוא א' באב', פשוטה כמשמעה, אין החשבון מתאים למה שכתב קודם: 'עד לסוף כ"א יום לשליחות נראו ראשי ההרים'; שאם שלח את העורב בי"א בתמוז ושלח את היונה לראשונה בי"ח בתמוז ושנית בכ"ה, הרי כ"א יום מסתיימים בג' באב (שכן תמוז חסר); וכן העיר על פירוש זה בכ"י נ"י המובא בתוספות השלם, ראה הערה 14. וכן אין לפרש שאותו יום נמנה לכאן ולכאן, כלומר שבי' תמוז עצמו שלח את העורב, ובט"ז שלח את היונה לראשונה, ובכ"ב חזרה ובו ביום שלח אותה בשנית, שאם כן מסתיימים כ"א יום בכ"ח בתמוז, ולא בא' באב. ואינו מסתבר לומר שחלק מן הימים נמנים לכאן ולכאן, וחלקם אינם נמנים. ועלינו לומר ש'א' באב' שנקט לאו דוקא הוא, שהרי לפירוש זה לא הוזכר כלל זמן זה בתורה, כי 'בעשירי באחד לחודש' הוא א' באלול; או שיום סיום השליחות איננו אותו יום עצמו שבו נראו ראשי ההרים. והשווה פירוש ריב"א: 'ולאחר ז' ימים שזה הוא ג' באב שלח עוד היונה, ואז לא יספה שוב אליו כי מצאה מנוח על ההרים, שכבר עברו ג' ימים משנראו ראשי ההרים'. ולפירוש זה צריך לומר שלא ידע נח שנראו ראשי ההרים. ועי"ע מ"ש הרמב"ן בפירושו לפסוק ד"ה והמים.

[יג]

חידושין על התורה לר"ת

ראשי ההרים כל ההרים שבעולם. (שבא' באב נראו ראשי ההרים של"ג הרי אררט שהם גבוהים מכלם, אבל בא' באלול נראו כולם. בראשון בא' לחדש שהוא תשרי חרבו המים (פסוק יג), קרמה הארץ מלמעלה, קרמו פניה אך לא יבשה מכל וכל. אבל הוא קשה קצת לפי זה הפירוש,²⁰ דמשמע דמנינן הארבעים יום משנראו ראשי ההרים לפי שהוא נכתב בפרשה²¹ אחר שנראו ראשי ההרים.²¹

[ט, ה] ואף את דמכם לנפשותיכם אדרש:

רבותינו דרשו להביא השופך דם עצמו והחונק²² את עצמו אע"פ שלא יצא ממנו דם.²² ובספרי²³ דריש יכול כשאל שהרג את עצמו פן יתע(ו)ללו בו פלשתים (ראה

י"כ פ. ג. 'על'! י"כ פ. ג. 'משנשארו'! י"ג. 'הפיי'. פ. 'בפרשת'. י"ז בכ"י פ. הנוסח: 'לנפשותיכם, אף החונק' וכו', כלשון רש"י.

הערות וביאורים אהלי תם

20. לא ראינו למי שהקשה קושיא זו על פירוש ר"ת. 21. כך סדר הפסוקים בפרשה: בעשירי באחד לחודש נראו ראשי ההרים (ה), ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה (ו), וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים מעל פני האדמה (ח). 22. הנראה מדברי רבינו שרבותינו דרשו פסוק זה להביא השופך דם עצמו והחונק את עצמו, שתהיה נפשו נענשת בעוה"ב. ועל שניהם אומר 'רבותינו דרשו'. לגבי השופך דם עצמו, נראה שהוא מה שמצינו בבבא קמא צא, ב: 'מאן תנא דשמעת ליה דאמר אין אדם רשאי לחבל בעצמו, אילימא האי תנא הוא דתניא ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש ר' אלעזר אומר מיד נפשותיכם אדרש את דמכם, ודילמא קטלא שאני'. הנה תחילה סבר התלמוד לומר 'מיד נפשותיכם אדרש את דמכם' מוסב על החבלה, וסתם חבלה היא חבלת איברים שיש בה הוצאת דם, ודחה התלמוד: 'ודילמא קטלא שאני', והיינו חבלת כל הגוף של שפיכות דמים. ולגבי החונק עצמו, כך נדרש בבראשית רבה לד, יג כפי הגירסא המיושרת שבמהדורת תיאודור-אלבק עמ' 324: '[ואך את דמכם לנפשותיכם] להביא את החונק עצמו'. כפי שהועתק בילקוט, בלקח טוב וברבינו בחיי, וכן הגיה במתנות כהונה. [והנוסח שלפנינו: 'אך להביא החונק עצמו וגו' יכול כשאל ת"ל אך' וכו', הוא נוסח קשה]. ודורש מ'לנפשותיכם' להביא את החונק עצמו. ואף הנוסח שלפנינו פירש ביפה תואר כך: 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש יתפרש על המאבד עצמו לדעת, וזה כולל גם החונק את עצמו אשר דמו נשאר בקרבו'. [ועיין במהדורת ת"א ובפירוש מנחת יהודה לשורה 7 שם]. והשווה רש"י: 'ואך את דמכם - אע"פ שהתירי לכם נטילת נשמה בבהמות, את דמכם אדרש מהשופך דם עצמו. לנפשותיכם - אף החונק את עצמו אע"פ שלא יצא ממנו דם'. והמכוון בדבריו כנ"ל. והרא"ם פירש בכוונת רש"י לגבי נטילת נשמה נלמד מסברא. ורואים אנו בדברי רבינו ש'רבותינו דרשו' שניהם. ובתוספתא ב"ק פ"ט הי"א (הל"א) נדרש באופן אחר: 'וכשם שחייב על נזקי חבריו, כך הוא חייב על נזקי עצמו.

[יד]

שמואל א לא, ד, י"ז ת"ל אך מיעט, שבזה העניין אין בו איסור. ומכאן סמך לאותן שהורגים את עצמן בשעת השמד שאינן נענשים אע"פ שחבלו את עצמן.²⁴

^{יז} בכ"י פ נוסף כאן: 'שידרשו את דמו'.

הערות וביאורים אהלי תם

הוא עצמו שרק וטס בפניו כנגד חבריו, מתלש בשערו, מקרע את כסותו, משבר את כליו, מפזר את מעותיו בחמתו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, שנ' ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש'. התוספתא מדברת בחבלה וכל שכן למיתה, והיינו כפי שנקט סתם התלמוד בב"ק שם. ²³ לפנינו בספרי ליתא, ונמצא בבראשית רבה שם: 'יכול כשאויל, ת"ל אך'. וכן הובא מבראשית רבה בדעת זקנים ובחזקוני כאן. אבל גם בפענח רזא מובא בשם הספרי. וכ"ה על שם הספרי בהגהות הר"ף לסמ"ק מצוה ג. ועיין בפירושי התורה לר"ח פלטיאל. ²⁴ וכן כתבו ראשוני חכמי התוספות בשם ר"ת. בתוס' הר"ש משאנץ לעבודה זרה ית, א ד"ה מוטב, בתוך 'שיטת הקדמונים על מסכת עבודה זרה', הוצ' רמ"י בלוי, ניו-יורק תשכ"ט, ח"א, עמ' סה: 'מוטב יטלנה מי שנתנה ואל יחבל בעצמו. אור"ת דבמקום שמתירא פן יכריחוהו לעבור על דת שרי כהנהו דפ' הניזקין (גיטין נז, ב) שנשבו לקלון וקפצו לתוך הים. ועוד אמרי' במדרש יכול כשאויל ת"ל אך'. ובתוס' רבינו אלחנן שם: 'מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו, וא"ר יעקב דהיכי דחובל והורג את עצמו מחמת שמתירא שלא יכפוהו הגוים ע"י (א)יסורי' ומכות ומיתה רעה יותר לעבור ע"ד תורה [שמא צ"ל: 'לעבור על דת', כלשון הר"ש משאנץ] וירא שלא יוכל לעמוד בהם מותר, כגון קפצו כולם ונפלו לתוך הים דגיטין (שם). דאע"ג דמשם אין ראייה כ"כ שע"כ הי' יכולים השבאים לנהוג בהם קלון כדאמר שנשבו לקלון, מ"מ סברא היא דשרי ומצוה היא'. ובחידושי הריטב"א עבודה זרה שם, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' פ-פא, ד"ה הא דאמרינן, כך הביא בשם גליוני התוספות, וז"ל: 'כתוב בגליוני התוספות שהיה אומר ר"ת ז"ל דהיכא שמתירא שלא יכריחוהו לעבור על דת מותר לחבול בעצמו. והרי איתא במדרש כתיב אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, מכאן אזהרה לאדם שלא יחבול בעצמו, יכול אפילו כשאויל מלך ישראל, פי' שחבל בעצמו מפני שהיה מתירא שמא יעבירוהו על דת, תלמוד לומר אך מיעט. דבכי האי גוונא שרי. ומכאן לומדין לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת [עיין מ"ש על זה להלן שנראה שאינם מדברי ר"ת]. ע"כ מצאתי בגליוני התוספות. ומסיק הריטב"א 'אלא שכבר הורה זקן, ושמענו בשם גדולי צרפת שהתירו כן הלכה למעשה'. וכנראה שהם דברי ר"ת שהגיעו אליו.

בדעת זקנים הובא ענין זה באריכות, ושתי דעות נאמרו שם, וז"ל: 'ואמרו בב"ר יכול אפי' כחנניה מישאל ועזריה ת"ל אך, פירוש יכול אפילו כמו אלו שמסרו עצמן לקדוש השם שלא יוכל לחבול בעצמו אם הוא ירא שלא יוכל בעצמו לעמוד בנסיון, ת"ל אך, כי בשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג עצמו... ומכאן מביאין ראייה אותן ששוחטין התינוק בשעת הגזירה. [יש לציין שחנניה מישאל ועזריה הובאו כדוגמה בלבד, כי הם עצמם היו חייבים למסור עצמם למיתה, ולא הסתפקו בנפשם שמא לא יוכלו לעמוד בעינויים. אלא השאלה

חידושין על התורה לר"ת

הערות וביאורים אהלי תם

היא: האם יכול אדם מישראל שהוא במצב כמצבם, שהיו עומדים להוציאו להורג, והוא ירא שלא יוכל לעמוד בעינוי ההריגה, האם יכול ליטול נשמתו בידו קודם לכן; על זה שואל יכול שאינו יכול לעשות כן, ת"ל אך, להיתר. ויש שאוסרין ומפרשים כן, יכול כחנניה וחביריו שכבר נמסרו למיתה, ת"ל אך, אבל אינו יכול להרוג את עצמו. [גם לפירוש זה נקט חנניה מישאל ועזריה כדוגמה בלבד. אלא שבפירוש זה הוסיף: 'יכול כחנניה וחביריו שכבר נמסרו למיתה', והיינו שמא תאמר בכה"ג היות והוא כבר חשוב כמת, שמא יכול ליטול נפשו כדי שלא יבוא לידי עינוי. קמ"ל אך, לאסור.] יכול כשאל שמסר עצמו למיתה, ת"ל אך, פי' שאינו יכול לחבול בעצמו כלל, ושאל שלא ברשות חכמים עשה. מהר"ש בר אברהם המכונה אוכמנ' ואחר כך הביא מעשה לתמוך בסברת האוסרים. וקרוב לכל דבריו בארחות חיים סי' ד, דין אהבת ה' ויראתו אות א, ח"ב, עמ' 26, ומשם בב"י יו"ד סי' קנז בבדק הבית. וככל דבריו כתב בספר 'מזוקק שבעתיים' (כת"י), בהלכות יסודי התורה, פ"ה, ושם הביא: 'כתב הרב מוריניו ר' שמואל מאשפירא נ"ע ויש מפרשים שבשעת השמד יכול למסור עצמו למיתה ולהרוג עצמו אם הוא (אינו) ירא שאינו יכול לעמוד בנסיון, וכן אמרו יכול אפי' כשאל שאם הוא ירא שמא יעשו לו ייסורין קשין שאינו יכול לעמוד בנסיון שיוכל למסור עצמו למיתה, ת"ל אך שהוא ממעט... ומכאן מביאין ראיה להתיר לשוחטין התינוקות בשעת השמד. ויש מפרשין לאיסור ת"ל אך שאינו יכול למסור עצמו למיתה. וחנניה מישאל ועזריה הן לא הרגו עצמן אבל מסרו עצמן ביד אחרים. ושאל שלא במצות חכמים עשה'. ומביא המעשה המובא בארחות חיים. ועיין בכנסת הגדולה יו"ד שם הגב"י אות כא, שהעיר שלא יאות לומר על שאל בחיר ה' שעשה שלא כדין. ויש מקשים על הפירוש השני, שהרי 'אך' בא תמיד למעט. עיין בשו"ת חיים שאל ח"א סי' מו ד"ה תשובה. אלא שלדברי ר"ת הרי כך מפורש בספרי, והשווה גם הראשונים הנ"ל בשם ר"ת. ונראה ש'המיעוט' הוא מצד איכות ההריגה שהורג את עצמו בענין זה שהוא מתכוון לקדש שם ה', ומפאת כך הוא נלמד מ'אך', אבל למעשה ריבוי הוא. ועיין בזה. ועיין גם במגן אבות לר"מ המאירי סוף ענין יט, עמ' פא, ובשו"ת חיים שאל שם.

יש לציין שבדעת זקנים כרך ושנה דין הירא שלא יוכל לעמוד בנסיון אם מותר לו להרוג את עצמו, עם דין היתר שחיטת הילדים בשעת הגזירה פן ישתקעו בין הגויים כשיגדלו. ומשמע מדבריו שהאוסרים אוסרים בשניהם והמתירים מתירים בשניהם. ודוק בלשון חיבורנו שלא דן אלא באותן שהורגים את עצמן בשעת השמד, והביא סמך שאינם נענשים אע"פ שאיבדו עצמן לדעת, וכ"ה במקבילות המובאות לעיל בשם ר"ת, ולא הוזכר כאן ההיתר להרוג אחרים. ומ"ש בגליוני התוספות הנ"ל ש'מכאן לומדים לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת', איננו מדברי ר"ת, אלא הם דברי אותם שלמדו כן מדבריו. ועיין בתשובות ופסקים למהר"ם מרוטנבורג, מהד' רי"ז כהנא, ח"ב, סי' נט [=תשובות בעלי התוספות, סי' קא (תחילת התשובה וסופה)], שנשאל על יהודי ששחט את אשתו ובניו בשעת הגזירה אם צריך כפרה, וכתב לשחוט אחרים צריך עיון למצוא ראיה להתיר, אבל ציין שדבר זה פשט היתרו, עי"ש בדבריו. ועיין גם בהגהות הסמ"ק מצורף, מהד' רי"ז הר-שושנים, ח"א, מצוה ו, עמ' נז-נח, שכתב על אותם

הערות וביאורים אהלי תם

הקדושים ששחטו עצמן וזרעם כשבאו לידי ניסיון מפני שלא רצו לסמוך על דעתן, כולם יש להם חלק לעולם הבא וקדושים גמורים, והביא סמך לדבר ממדרש ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, יכול כמעשה שאול, תלמוד לומר אך, ומהמעשה בגיטין שם בד' מאות ילדים שנשבו והטילו עצמן לים לפי שלא יהא שם שמים מתחלל על ידיהם ויצאה בת קול ואמרה כולם קדושים מזומנים לעולם הבא. ומסיים: 'ומכאן סמכו לשחוט הילדים בשעת הגזירה שאינם יודעים בין טוב לרעה, לפי שאנו יראים פן ישתקעו בין הגוים בגיותן כשיגדלו מוטב שימותו זכאים ואל ימותו חייבים, שכן מצינו גבי בן סורר ומורה שעל שם שסופו ללסטם הבריות ומחלל שבתות לפיכך הוא בסקילה, עכ"ל האבי העזרי'. ולא מצאנוהו בספר ראבי"ה. [הראיה מבן סורר ומורה צ"ע. ואכמ"ל.] ועיין בתשובת בעל כנסת יחזקאל שבשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' יא שנקט שיש חילוק בין המאבד את עצמו לדעת לבין הורג אחרים, ונתקשה בדברי חכמי צרפת שהתירו שחיטת הילדים, עי"ב. ועכ"פ בדברי ר"ת לא נזכר ההיתר אלא לענין ההורג את עצמו.

והנה רבינו כאן סמך על הפסוק בשמואל א לא, ד שהיה שאול ירא פן יתעללו בו פלשתים, וממה שמצא מכאן סמך להורגים את עצמם בשעת השמד, נראה שהבין שהיה שאול ירא פן יתעללו בו ויעבירוהו על דת; ולכאורה אינו מוכרח, שהרי הפלשתים גם כשהתגברו על שמשון, התעללו בו אבל לא ניסו להעבירו על דתו. ועיין בפירושו רד"ק לשמואל שם ד"ה והתעללו בי. אבל הענין הוא שלגבי הפלשתים היה ככוונתם להתעלל במלך ישראל ובשופטיו כדי לחלל שם שמים בין האומות, לאמר אלהיהם דגון עשה להם את החיל הזה. ולפיכך רצה שאול להמית את עצמו כדי שלא יתחלל שם שמים על ידו. ועיין במתנות כהונה למדרש רבה שם. וההיתר לאבד עצמו לדעת במקום שמתירא שיעבירוהו על דת נזכר גם בתוס' גיטין נז, ב ד"ה קפצו, באגודה גיטין פ"ה סי' צו (בשם ר"י) ועבודה זרה פ"א סי' יב. ולא הביאו סמך לדבריהם משאול. ברם ביש"ש ב"ק פ"ח סי' נט חולק על שיטה זו, ולדעתו אסור לאדם מישראל לאבד את עצמו לדעת אפילו כשנתפס בידי גוים והוא ירא שמה יענו אותו עד שיעבוד עבודה זרה, ומעשה שאול פירש בדרך אחרת, עי"ב. [ומ"ש שם שעכ"פ מותר לשרוף עליו ועל בני ביתו את הבית והם כלים בשריפה, צ"ע, ואכמ"ל.]

והענין ארוך ומסועף בראשונים ובאחרונים, וראה עוד בענין זה: ערוגת הבשם ח"א עמ' 222, והערות 10-12 שם; תורת האדם להרמב"ן, ענין ההספד (מהד' רח"ד שעוועל, עמ' פד); פסקי הרא"ש מו"ק פ"ג סי' צד; אור הגנוז, חידושין לקידושין לט, ב, ד"ה מה שהיו (עמ' תלג ואילך, ועיין מ"ש שם בהערה 138); יוסף אומץ יו"ד עמ' יד; שו"ת משפט כהן סי' קמד ד"ה ולשיטת הרמב"ם; שם הגדולים, מערכת גדולים, ערך רבינו יהודה בן הרא"ש; הגרי"פ פערלא בבאורו לסה"מ לרס"ג, ח"ב לאווין, עמ' מז-מח; שו"ת יביע אומר חלק ב יו"ד סי' כד; ועוד. וראה עוד במקורות המצויינים בספר תורתן של ראשונים על מסכת גיטין נז, ב לתוס' ד"ה קפצו.

פרשת לך לך

[יב, ו] והכנעני אז בארץ:

ולא זכה בה אברהם, לפי הפשט.¹

[יג, ו] ולא־נשא אתם הארץ לשבת יחדו כִּי־היה רכושם רב:

לפיכך לא נשא אותם הארץ לשבת יחדו.²

[יד, ד] שְׁתֵּים עָשָׂר שָׁנָה עָבְדוּ אֶת־כְּדָרְלֶעֶמֶר:

וא"ת כיון שאנו אומרים בן מ"ח שנה היה [אברהם]³ כשנפלגה הארץ, וכך פירש רש"י,⁴ וממ"ח שנה עד שכלתה מלחמתם יש כ"ו שנה,⁵ וכך אומר בפ"ק דשבת (יא, א),⁶ וזהו ע"ג לאברהם היתה המלחמה,⁶ ואז היה בארץ, כדכתיב (להלן פסוק יג) ויבא

^א דיבור זה ושאריו הועתקו מכ"י פ, ובכ"י ג ליתא. ^ב בנוסח כ"י פ של פירוש זה: 'וא"ת כיון שאנו

הערות וביאורים אהלי תם

1. שלא כפירוש רש"י כאן: 'היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם' וכו', עי"ב. ולהלן יג, ז פירש רש"י: 'והכנעני והפריזי אז יושב בארץ - ולא זכה בה אברהם עדיין'. ומקורו בבראשית רבה מא, ה (עמ' 392): 'והכנעני והפריזי אז יושב בארץ וגו'. עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ. וכן בבראשית רבה לט, ו דורש כמו כן על פסוק זה: 'ויעבר אברהם... עד עכשיו נתבקש להם זכות בארץ'. ופירשו המפרשים שעד עכשיו יש להם לכנענים זכות בארץ, כי לא שלם עוונם להתגרש ממנה. והרי זה כאומר ולא זכה בה אברהם עדיין, כפירוש רבינו; ונמצא שהפירוש שמפרש לפי הפשט יש לו מקור במדרש רבה. והמפרשים פירשו פסוק זה בכמה אופנים מה בא להודיע, ראה: ר"י בכור שור [ולא היה מקום פנוי לדירה עד שם], רמב"ן, רד"ק, רלב"ג, ופירוש הר"ן על התורה. 2. כוונתו כנראה ליישב כפל הלשון 'ולא יכלו לשבת יחדו' וכבר אמר 'ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו', ומפרש שחלקו השני של הכתוב מפרש טעם החלק הראשון, שמפני שהיה רכושם רב לא יכלו לשבת יחדו. ומהרד"ק נראה שמפרש: ולא נשא אותם הארץ לרעות מקניהם יחדיו עם מקנה אנשי הארץ. 3. להלן יט, כ ד"ה העיר, וכן בפירוש רש"י לשבת י, ב ד"ה ששיבתה, ומקורו בסדר עולם פ"א (הוצ' רטנר א ע"ב). 4. דכתיב שתיים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר ושלש עשרה שנה מרדו (בראשית יד, ד), הרי כ"ה שנים, ובשנת כ"ו נהרג כדרלעומר. 5. וראה רש"י שם ד"ה עשרים ושש. 6. כלומר, בן ע"ג שנה היה אברהם כשכלתה המלחמה. ששנה שמת פלג נתפלגה הארץ, ואברהם בן מ"ח שנה היה, וכשחרבה סדום בן צ"ט שנה היה. שסדום נבנתה

[ית]

לך לך יב, ו - יד, ד

הפליט 'ויגד לאברהם וגו' והוא שוכן באלוני ממרא, וזהו א"י, ועתה קשה מסדר עולם (פ"א) דמשמע <שהיה בחוצה לארץ, דקאמר אברהם בשעה שנדבר עמו בברית בין הבתרים היה אז בן ע' שנה וחזר והלך לחרן ועשה ה' שנים, שניאמר (יב, ד) ואברהם בן ע' שנה וחמש שנים בצאתו מחרן, ואיך אוימר זה שהיה בחרן שהיא חוצה לארץ, והלא בשנת ע"ג היתה המלחמה, והיה אז בארץ ישראל באלוני ממרא,⁷ ובעל סדר עולם אוימר⁸ שהיה בחרן בחוצה לארץ. וי"ל שכל אותם שנים שעשה בחרן היה שוכן בא"י והולך לחרן, משם ואילך נסתלק לגמרי ובא לחרן.⁸

אומרי דאברהם היה מ"ח שנה בשעה שנתפלגה הארץ.⁹ בכתה"י המלה מוכתמת בדיו, וכך נראה לקרוא.

הערות וביאורים אהלי תם

כשהיה אברהם בן מ"ח שנה, ומשנבנתה עד שנחרבה עברו נ"ב שנים. שמשנבנית ועד שכלתה מלחמת המלכים עברו כ"ה שנים, בשנת כ"ו נהרג כדלעומר, ואחרי כן היתה סדום בשלוה כ"ו שנים עד שחרבה. וכפי שכתוב כאן שאברהם בן ע"ג היה בתום המלחמה, כ"ה גם בכ"י פ של חיבור זה, ובמקורות נוספים, ראה תוס' שבת י, ב ד"ה ושל סדום, תוס' ברכות ז, ב ד"ה לא, ותוס' רבינו יהודה ברכות ז, ב ד"ה עד שלא. ויש מן הראשונים שמביאים כן בשם סדר עולם, ולפינו ליתא, אדרבא לפי הנוסח שלנו בן ע"ה שנה היה אברהם, וכפי שמביא רבינו להלן. [ועיין ב'הערות ותיקונים' לסדר עולם, מהד' רטנר הע' כט, ובהערות הרב זקש לתוספות רבינו יהודה ברכות שם, ד"ה עד שבא, הערה 542.] ברם אם אברהם בן מ"ח שנה היה בזמן הפלגה, שאז נבנתה סדום, כעבור עשרים ושש שנה בתום המלחמה, בן ע"ד היה ולא בן ע"ג. ואכן כך מובא בכמה מקורות שכן ע"ד היה אברהם, ראה: ספר הג"ן יב, ד; מושב זקנים יב, ד [נמצא שהיה ע"ד כשכבש המלכים]; ר"ח פלטיאל יב; ריב"א טו, י; תוספות השלם יב, ד אות ד; שם טו, ה אות ח. אלא שגם עצם החשבון המובא בגמרא 'ושל סדום נ"ב' אינו מתיישב, שהרי אברהם היה בן מ"ח בדור הפלגה, ובהפיכת סדום בן צ"ט, ואין לנו אלא נ"א שנה. ועלינו לומר שיש מן השנים שהן חופפות. ולכן יש המונים עשרים ושש שנים מלאות מדור הפלגה, ולחשבונם אברהם היה בן ע"ד בשנת המלחמה, וכוללים שנת המלחמה עצמה, או שנת פילוג הארץ עצמה בעשרים ושש הראשונות. ויש המונים עשרים ושש מלאות משנת המלחמה ועד הפיכת סדום, וכוללים שנת המלחמה עצמה, או שנת הפיכת סדום עצמה, בכלל העשרים ושש האחרונות. ⁷ הקושיא מבוססת על ההנחה ש'הוא שוכן באלוני ממרא' מוסב על 'אברהם העברי'. ומחמת קושיא זו יש מפרשים ש'הוא' היינו עוג, וחוזר על 'הפליט' שבראש הפסוק, ראה: חזקוני יד, יג (בפירושו השני); ר"ח פלטיאל שם, והביא ראיה לפירוש זה, עי"ב; תוספות השלם הנ"ל. ⁸ צ"ל: 'מחרן', או: 'לא'. ועצם הענין שהיו שתי יציאות מחרן, אחת קודם ברית בין הבתרים, ואחת כשהיה בן שבעים וחמש, מבואר בסדר עולם שם. [אבל לא נתבאר בסדר עולם בן כמה היה אברהם ביציאתו הראשונה מחרן, לא נתבאר שם רק שבברית בין הבתרים בארץ כנען היה אברהם בן שבעים שנה. והענין טעון בירור, ואין כאן מקומו.] וכ"כ

[יט]

חידושין על התורה לר"ת

אבל מ"מ קשה, דהא אמר חזר לחרן ועשה שם ה' שנים ואז היתה המלחמה וכבש את המלכים, ואחר כך או"מ שם (בסדר עולם) אותה שנה היה אברם בחרן היתה שנת רעב והלך אברם למצרים ועשה שם ג' חדשים ובא וישב לו באלוני ממרא אשר בחברון (ראה בראשית יג, יח), והיא השנה שכבש בה את המלכים. והיאך או"מר הכי והלא כבוש המלכים היה בשנת ע"ג לאברם, והרעב שבא למצרים היה בשנת ע"ה שיצא מחרן והלך למצרים.⁹ ועוד קשה שהרי פירש רש"י לקמן (טו, א ד"ה אחר), אחר הדברים שנעשה לו נס מן המלכים שכבש והיה דואג שמא קבל שכר מצותיו,¹⁰ א"ל אל תירא אברם, וזה היה בברית בין הבתרים, א"כ 'משמע' שהיה ברית בין (הבתרים) אחר כבוש המלכים, וזה (אי) איפשר, שהרי המלחמה היתה בשנת ע"ג¹¹ לאברם כמו שפירשתי, וברית בין הבתרים לע' שנה. וכן או"מ בסדר עולם (שם): בן ע' שנה היה אברהם כשנדבר עמו בברית בין הבתרים, ויאמר אליו [ה' אלהים] אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ויאמר אליו במה אדע (טו, ז-ח).¹²

⁷ תיבת 'היה' חסרה בכ"י פ. והלשון צריכה תיקון. או שצ"ל: 'אותה שנה שהיה אברם בחרן' וכו', או שצ"ל: 'אותה שנה שיצא אברם מחרן' וכו', ותיקון שני עדיף.

הערות וביאורים אהלי תם

הראשונים בשם סדר עולם. עיין: תוס' ע"ז ט, א ד"ה גמירי; דעת זקנים עה"ת יב, ד; חזקוני יב, ד; תוספות השלם שם אות ד. ועי"ע ב'הערות ותיקונים' לסדר עולם שם, מהד' רטנר הערה כד, שכתב שכך מבואר בכמה מדרשים. ברם רבינו מחדש שאפילו לאחר היציאה הראשונה היה אברהם נוסע הלך ושוב בין ארץ ישראל לחרן, ויתר על כן משמע מדבריו שבמשך חמש שנים אלו עיקר ישיבת אברהם היתה בארץ ישראל, אלא שלפרקים היה חוזר לחרן, ולדעתו זוהי כוונת סדר עולם שעשה ה' שנים בחרן, ולאחר ה' שנים אלו שוב לא חזר לחרן. ועל פי דברי רבינו יתורץ גם מה שיש להקשות מלוט, שהרי לוט היה בארץ ישראל בשעת המלחמה כמבואר, והיינו בשנת ע"ג לאברהם, ואילו ביציאה שניה כתוב (יב, ד): 'וילך אתו לוט, ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן', הרי שהיה עדיין בחרן. וצ"ל שלוט היה נוסע תמיד עם אברהם, וכשחזר אברהם לחרן גם לוט חזר עמו. ⁹ עיין בפירוש רבינו להלן, שמיישב את שיטת סדר עולם, אך אין בדבריו שם כדי לתרץ קושיא זו שחשבון סדר עולם והחשבון שעפ"י הבבלי בשבת יא, א, סותרים זה את זה. ובתוס' שבת י, ב ד"ה ושל סדום תירצו סדום היתה בשלוה ב' שנים בתחילה, כלומר לפני המלחמה, ואחרי המלחמה היתה שלוה כ"ד, ושלותה כ"ו שאמרו בגמרא שם היינו בצירוף ב' השנים שבתחילה. ולעולם סדום נהפכה כ"ד שנה לאחר המלחמה. הרי שהיה אברהם בן שבעים וחמש שנה כשכבש את המלכים. וראה עוד תירוצים נוספים על קושיא זו בפירושי ר"ח פלטיאל שם, ריב"א להלן טו, י, ותוספות השלם שם אות ח. ¹⁰ בפירוש רש"י שם: 'שמא קבלתי שכר על כל צדקותי'. ¹¹ ראה מ"ש לעיל בהערה 6. ¹² הפסוקים אינם מובאים בסדר עולם.

לך לך יד, ד - טו, טז

ונ"ל כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, וזה הפסוק נאמר קודם אחר הדברים,¹³ שהרי אחרי הדברים נאמר לע"ה שנה לאברהם בצאתו מחרן, וכמה אדע שהוא ברית בין הבתרים נאמר לאברהם לע"ה שנה לו, שהרי בפרשת בא אל פרעה כתיב (שמות יב, מ) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וד' מאות שנה. והשלשים שנה היו מברית בין הבתרים, וכן פירש רש"י (שם ד"ה שלשים שנה; עפ"י סדר עולם), והד' מאות שנה הם משנולד יצחק, ויצחק נולד לק' לאברהם (להלן כא, ה), והשלשים שנה היו קודם (לע"ה) [לק'] של אברהם, ואם נאמר שזה הפסוק במה אדע נאמר אחר הדברים, א"כ ברית בין הבתרים היה לע"ה שנה לאברהם, שהרי אחר הדברים נאמר בצאתו מחרן¹⁴ ואז היה בן ע"ה. רק שאנו צריכין לומר^ה אין מוקדם ומאוחר בתורה.

[טו, טז] כי לא־שָׁלַם עֹזֶן הָאֱמֹרִי:

מכאן שהיתה א"י בחלק בנו חם ולא בחלק שם,¹⁵ אם לא תאמר שחזרו¹⁶ וכבשוה במלחמה.¹⁷

^ה פ: 'אלא צריך לומר'.

הערות וביאורים אהלי תם

13. נמצא שיש כאן שתי פרשיות, האחת מפסוק א ('אחר הדברים' וגו') עד סוף פסוק ו ('והאמין בה' ויחשבה לו צדקה'), ופרשה זו נאמרה לאחר מלחמת המלכים ונאמרה בשנת ע"ה לאברהם, ופרשה שניה מפסוק ז ('זיאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך' וגו') עד סוף ברית בין הבתרים, שנאמרה קודם, בשנת ע' לאברהם לפני שחזר לחרן. וכשיטה זו כתבו התוס' בברכות ז, ב ד"ה לא, והוכיחו מהחשבון שלפנינו [אלא שלדעתם מלחמת המלכים והפרשה הראשונה שנאמרה אחריה היו בשנת ע"ג לאברהם, ולדעת רבינו בשנת ע"ה. וכן היא דעת התוס' בשבת שם]. וכ"ה במקורות שהובאו בתוספות השלם לעיל יב, ד אות ד, וטו, א אות ח, בחזקוני טו, ז, בריב"א טו, י, ובפירושי ר"ח פלטיאל להלן שם (בשם הר"ר יוסף כהן). וראה עוד בחיבורי בעלי התוספות לשמות שם. 14. לאו דוקא מיד בצאתו מחרן, אלא באותה שנה שיצא מחרן, וכמו שהביא רבינו לעיל מסדר עולם. 15. שהרי האמורי מבני כנען בן חם, כמפורש לעיל י, טז. וקצת קשה שהוצרך להוכיח מכאן ולא מן הכתוב לעיל יב, ו: 'והכנעני אז בארץ'. ועוד הרי פסוקים רבים במקרא המכנים א"י ארץ כנען. 16. שחזרו וכבשוה האמורי ושאר עמי כנען. 17. כוונת רבינו להקשות על מה שאמרו חז"ל שא"י נפלה בחלקו של שם, ראה תורת כהנים קדושים פרק ט ה"ה: 'ואני אתננה לכם לרשת אותה (ויקרא כ, כד), עתיד אני ליתנה לכם ירושת עולם, שמא תאמרו אין לך תתן לנו אלא משלאחרים, והלא משלכם היא, והיא אינה אלא חלקו של שם ואתם בניו של שם, והן אינן אלא בני חם ומה

[כא]

חידושין על התורה לר"ת

[יז, יג] המול ימול:

בפרק הערל (יבמות עב, א) דריש מהאי קרא לרבות ציצין (ופריעה) המעכבין את המילה.¹ ויש לומדין אותו (שם עא, ב) מן פסוק (יהושע ה, ב) ושוב מול את בני ישראל שנית, יש אומרים מאי שנית זו פריעה, ויש אומרים אלו ציצין המעכבין את המילה.¹⁸

¹ הנוסח של דיבור זה בכ"י פ שונה מהנוסח שבכ"י ג, והעתקנוהו בהערה 18. ² ההגהה עפ"י כ"י פ. ועיין כאן הערה 18.

הערות וביאורים אהלי תם

טיבן לתוכה, אלא שהיו שומרי מקום עד שתבואו, וכאן הוא אומר: 'כי לא שלם עון האמורי עד הנה', ופירש רש"י: 'להיות משתלח מארצו עד אותו זמן' (עד אחר דור רביעי של אמוריים, שתתמלא סאתם). ועל זה השיב רבינו אלא אם כן נאמר שחזרו וכבשוה במלחמה, כדברי רש"י לעיל יב, ו: 'זהכנעני אז בארץ, היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (לעיל יד, יח) ומלכי צדק מלך שלם, לפיכך (שם פסוק ז) ויאמר ה' אל אברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם'. והמפרשים העירו שדברי רש"י אלה סותרים למ"ש בפירושו לבמדבר יג, כב (עפ"י כתובות קיב, א וסוטה לד, ב) שחם בנה את עיר חברון לבנו כנען. ועיין מ"ש הרא"ם לעיל שם. 18. לפנינו בגמרא שם: 'אמר רבה בר רב יצחק אמר רב לא ניתנה פריעת מילה לאברהם אבינו שנאמר בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עשה לך חרבות צורים וגו'... מאי שוב אלא לאו לפריעה, ומאי שנית לאקושי סוף מילה לתחילת מילה, מה תחילת מילה מעכבת אף סוף מילה מעכבין בו, דתנן אלו הן ציצין המעכבין את המילה'. לפי גירסא זו מ'שוב' אנו למדים לפריעה ומ'שנית' למדים לציצין המעכבין את המילה; ולפי זה אין לדברי רבינו מובן. אלא שרבינו גורס כלשון אחר ברש"י שם: 'מאי שוב ומאי שנית אלא לאו לפריעה, ודלמא לאקושי סוף מילה לתחילה מילה'. והיא גירסת ר"ח, ראה תוס' שם ד"ה בקונטרס. ולפי"ז מקשה התלמוד מנלן ש'שנית' בא ללמד על הפריעה שמא לציצין המעכבין את המילה אתא, ולא משני מידי, עיין בתוס' שם. ולפי"ז בתחילה סבר התלמוד לומר שמ'שנית' למדים לפריעה, וחזרו לומר שבא הכתוב ללמד על הציצין המעכבין את המילה. והן הן שתי הסברות שהזכיר רבינו. וכוונת רבינו להעיר שהסוגיות סותרות, שביבמות עא, ב לפי מה שדוחה התלמוד שהכתוב ביהושע מלמד על הציצין שמעכבין את המילה, א"כ ליהושע נאמר, ואילו להלן שם דף עב, א דורש המול ימול לרבות ציצין המעכבין, אלמא לאברהם ניתנה. ובכ"י פ של חיבור זה הנוסח שונה, וז"ל: 'בפרק הערל דריש מהאי קרא לרבות ציצין המעכבין את המילה. והקשה ה"ר (חלבו) [יצחק הלבן] לר"ת כי בפרק הערל מפיק ציצין המעכבין משוב מול את בני ישראל שנית. ותירץ ר"ת דלשם דריש מהמול ימול לרבות ציצין המעכבין את גוף המילה, והך דר(י)שא ושוב מול את בני ישראל שנית מייירי בציצין המעכבין את הפריעה'. המשא ומתן הזה

[כב]

לך לך יז, יג

הערות וביאורים אהלי תם

בין ר"י הלבן ובין ר"ת הובא גם בתוס' יבמות עא, ב ד"ה סוף מילה, ובתוס' מהר"ם ור"פ שם ד"ה לא ניתנה. וכן הובא תירוצו זה ע"ש ר"ת בחידושי הרמב"ן יבמות עא, ב ד"ה והא דאמרינן מאי שוב, ובחידושי הרשב"א שם ד"ה אלא לאקושי. ועיין גם בריטב"א שם ד"ה אף סוף מילה. ובתוס' הרא"ש שם ד"ה לאקושי מביא הקושיא והתירוצו בשם ר"י הלבן, ובתוספות ישנים שם ד"ה אף מביא הקושיא והתירוצו בסתם, עי"ב. ועיין בהערות לתוספות ישנים שם הערה 31 שכתבנו – מכוח מ"ש בתוספות ישנים שם: 'אבל הכא מיירי בציצין המעכבין את הפריעה וזוה לא נצטווה אברהם', שפירושו כיון שלא נצטווה על הפריעה לא נצטווה על ציציותיה – שתירוצו זה אינו מתקבל לפי גירסת ר"ח ול"א ברש"י יבמות שם, שלפיה קושיית התלמוד: 'ודילמא לאקושי' וכו', חזרה היא, וס"ל שאברהם נצטווה על הפריעה (ראה הערה 28 בתוספות ישנים שם), ומכיון שהפריעה היא בכלל מצות מילה, אינו צריך לימוד מיוחד לציצין המעכבין את הפריעה, שבמה שנצטווה על הציצין המעכבין את המילה נכללו גם הציצין המעכבין את הפריעה, כיון שהפריעה בכלל המילה. ויתכן שמטעם זה לא הובא התירוצו הזה בנוסח כ"י ג של החיבור שלנו. ברם קושיית ר"י הלבן היא גם לגירסת רש"י והספרים, ועליה עולה תירוצו ר"ת בטוב. ועיין מ"ש בספר ישרש יעקב יבמות שם, לתוס' ד"ה אף מילה, ליישב שיטת ר"ת גם לגירסת ר"ח.

פרשת וירא

[יח, ג] אל־נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי:

מכאן דרשו חז"ל (שבת קכז, א) גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני שכינה, שניאמר^א ויאמר ה' אל נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי.¹ ויש לומדים אותו מיתרו שניאמר (שמות יח, יב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים.²

אל־נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי:

מכאן דריש (שבת קכז, א) (במתניתין)³ גדול הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, שאמר אברהם למקום אל נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי, שהיה רוצה להכניס האורחים, ובהשוכר את הפועלים (בבא מציעא פו, ב) משמע שהיה רוצה ללכת משום דחזיין קב"ה דהוי קא קטיר ושרי למילתו, ואמר לאו אורח ארעא (למהו) [למיקם]⁴ הכא, וא"ל אברהם אל נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי, א"כ משמע דלאו משום אורחים היה רוצה ללכת אלא משום דלאו אורח ארעא.³

^א בכ"י פ: 'שאמר אברהם למקום אל נא' וכו'. ² לשון הפסוק: 'ויאמר, ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תַעֲבֹר מֵעַל עֲבָדָי'. ³ העתקנו קטע זה מכ"י פ, והוא כופל הכתוב בכ"י ג ומוסיף עליו: ⁴ בכתה"י נקוד מעל תיבה זו לסימן מחיקה; ורב יהודה בשם רב הוא הדורש כן. ¹ תוקן עפ"י

הערות וביאורים אהלי תם

1. כדעת האומר בשבועות לה, ב ששם זה קודש הוא, והיה אברהם אומר להקב"ה להמתין לו עד שירויץ ויכניס את האורחים. ראה רש"י כאן ד"ה אל נא תַעֲבֹר, ולשבועות שם ד"ה אף זה קדש, ומדרש הגדול. וכ"כ התוס' בשבת שם ד"ה דכתיב: 'דכתיב ויאמר ה' אם נא מצאתי חן וגו', קסבר כמאן דאמר בשבועות (לה, ב) דהאי השם קדש, דאיכא מאן דאמר התם שהוא חול שלמלאכים היה מדבר שהיה מזמינם. וכ"ה ב'תוספות ר"י הזקן ותלמידו' שבת שם ד"ה דכתיב. 2. ראה מכילתא יתרו מסכתא דעמלק פ"א (עמ' 196): 'מה ת"ל לפני האלהים (שמות יח, יב), אלא מלמד שכל המקבל פני חברו כאילו מקבל פני שכינה'. וכע"ז בירושלמי עירובין פ"ה ה"א (כב ע"ב). אבל לא מצאנו שדרשו משם שגדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני שכינה. [ובאופן אחר דרשו 'לפני האלהים' האמור גבי יתרו בבבלי ברכות סד, א: 'ואמר רבי אבין הלוי: כל הנהגה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה, שניאמר (שמות שם) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים. וכי לפני אלהים אכלו, והלא לפני משה אכלו, אלא לומר לך כל הנהגה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה, כאילו נהנה מזיו שכינה']. 3. וכן העירו התוס' בב"מ שם: 'חזייה להקב"ה דקאי

[כד]

וירא יח, ג - כ, א

[יח, ח] וַיֹּאכְלוּ:

נראין כאוכלים, מכאן א"ח [אמרו חכמים] (בבא מציעא שם) אל ישנה אדם מן המנהג,⁴ עברת בקרתא הליך בנימוסה.⁵

וַיֹּאכְלוּ:

נראין כאוכלין משום כבודו של אברהם.⁶ ותנא דבי אליהו רבה (פי"ג)⁷ קאמר שהיו ממש אוכלין משום כבודו של אברהם.⁸

[כ, א] וַיִּסַּע מִשָּׁם:

כיון שראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. ד"א להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע על שבא על בנותיו (רש"י; בראשית רבה נב, ג-ד). תימא למה יצא שם רע עליו, והלא לא הוזהרו בני נח על כך, כדמשמע אליבא [ד] כולהו אמוראי בפ"ד מיתות (סנהדרין נח, ב) דבן נח מותר,⁹ ומוכח ליה מההיא, מפני מה

לשון הגמרא. ¹ העתקנו קטע זה מכ"י פ, ובכ"י ג ליתא. ² העתקנו דיבור זה מכ"י פ, ובכ"י ג

הערות וביאורים אהלי תם

אבבא. והיינו דכתיב אל נא תעבור מעל עבדך. הכא משמע שהשכינה היה רוצה להסתלק מעל אברהם, ובמפנין (שבת שם) משמע שלפי שרצה אברהם לילך לקראת אורחים ולהכניסם אמר להקב"ה להמתין עד שיכניס אותן, דדרשינן מיניה גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני השכינה, וקאמר נמי התם בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם אין קטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבא אצלך, ואילו בהקב"ה כתיב אל נא תעבור.⁴ לשון רש"י כאן: וַיֹּאכְלוּ, נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג. עפ"י ב"מ שם. וכן למדו בב"מ שם גם ממשע כשעלה למרום: אמר רבי תנחום בר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם.⁵ תוספת זו על פירוש רש"י מקורה בבראשית רבה מח, יד (עמ' 491 במהד' תיאודור-אלבק), עיין שם. ושם הנוסח: **עלת** לקרתא **עביד** בנימוסא. ועיין בשינויי נוסחאות שם. ⁶ זהו פירוש למה שאמרו חכמים 'נראין כאוכלין', ומדייק לשון 'נראין' שלא היו אוכלים ממש. ⁷ עמ' 59 בהוצ' איש שלום, וז"ל: 'כל האומר לא אכלו מלאכי שרת אצל אברהם אבינו לא אמר כלום, אלא בצדקתו של אותו צדיק ובשכר טורח שטרך פתח להם הקב"ה את פיהם ואכלו שנאמר והוא עומד עליהם [וגו']'. ⁸ וכן כתבו התוס' בבבא מציעא שם ד"ה נראין: 'ובסדר אליהו רבה קתני לא כאותו שאומר נראין כאוכלין ושותין אלא אוכלין ושותין ממש מפני כבודו של אברהם ופליגא אדהכא'. ועיין מ"ש כאן בספר הג' בשם מורו רבינו ברוך בהר"ר יצחק. ⁹ בבבא נתיב.

[כה]

חידושין על התורה לר"ת

לא נשא אדם בתו, כדי שישא קין אחותו, הא אם לא היה קין היה נושאה. ¹⁰ וליכא למימר דפריצותא הוה והילכך הלך מאצלו, ¹¹ דכיון דהתירה הוה מהם¹² למה הלך מאתו. ¹² ועוד למה סיפר הכתוב (לעיל יט, לג) בגנותו שנקוד ובקומה¹³ והלא לא היה אסור ליקח בנותיו. ¹⁴

[כא, א] וה' פקד את־שָׁרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר:

שפקדה כבר קודם שריפא את אבימלך (רש"י סד"ה וה' פקד). ¹⁵ י"א קודם מעשה אבימלך פקדה, כשאכלו המלאכים אצלו אז בשרוהו ואמרו לו (יח, יד) כעת חיה

ליתא. ¹⁶ היינו: דהיתירה הוה להם. ¹⁷ משפט זה נוסף בכ"י פ, וממשיך: 'תימה שקודם מעשה

הערות וביאורים אהלי תם

10. שתי לשונות בגמרא שם, ללישנא קמא אמר רב הונא גוי מותר בבתו, ולא יכא דאמרי אמר גוי אסור בבתו, ומוכח לה מזה שלא נשא אדם את בתו, ודחו: 'ולא היא התם היינו טעמא כדי שישא קין אחותו'. וסבור רבינו שלישנא בתרא נדחה לגמרי, שכיון שבטלה ההוכחה בטל הדין. אבל משאר ראשונים משמע שלפי האמת איכא מאן דאמר האוסר גוי בבתו. עיין בשיטה לחכמי איורא לנזיר כג, ב, ובחידושי רבינו פרץ שם כג, ב שהעמידו את הסוגיא שם, שמשמע ממנה שלוט עבר עבירה כשבא על בנותיו, כמאן דאמר הגוי אסור בבנותיו. וכן משמע מלשון התוס' נזיר שם (המצוטט בהערה הבאה). ¹¹ וכן תירצו לקושטא כמה מן הראשונים. ובתוספות השלם כאן אות ב מתרץ קושיא זו והקושיא הבאה: 'איכא למימר דפריצותא היא, דכיון דהגדירו עצמן מהם לכן הלך מאתו. ועוד קשה למה סיפר הכתוב בגנותו וכו', ולפי"ד ניחא דהגדירו עצמן והוה גנאי'. והעורך ציין למקורו: 'פ' 167', ולא מצאנוהו בכ"י פ. וכ"כ התוס' בנזיר כג, א ד"ה ללוט: 'ואפי' למ"ד מותר, כבר פירשו [האומות] מעצמן מעריות'. ובפירוש הרא"ש שם: 'ואפילו למאן דאמר מותר, מדור המבול ואילך גדרו עליהם גדר ערוה ופירשו מרוב עריות, שהרי אם לא פירשו לא היו צריכין להשקותו יין'. וכ"ה בשיטה לחכמי איורא ובחידושי רבינו פרץ לנזיר שם (בפירושם השני). ורבינו שולל פירוש זה. ¹² נראה שכוונת רבינו לדחות שכיון שבעצם לא הוזהרו בני נח על הקרובים, ולוט לא בא על בנותיו בכוונה, וגם בנותיו עשו בטעות, אין בזה איסור מאוס בעצם ולא פריצותא ולא גנות, שבני נח לא הגדירו עצמם אלא להתיר לעשות בכוונה, ואזי איכא פריצותא. ¹³ עיין בפירוש רש"י לעיל שם ד"ה ותשכב את אביה: 'ובקומה של בכירה נקוד עליו, הרי הוא כאלו לא נכתב, שבקומה ידע, ואע"פ כן לא נשמר ליל שיני מלשותות יין'. והשווה נזיר כג, א: 'תנא משום רבי יוסי בר רב חוני, למה נקוד על וי"ו ובקומה של בכירה, לומר שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע'. ובתוס' שם: 'למה נקוד על וי"ו ובקומה, לומר לך דהרי הוא כמאן דליתיה דבקומה ידע'. ¹⁴ כלומר, כיון שנקוד על 'ובקומה' משמע שהתורה עצמה העידה עליו לגנותו, ולא משום מה שאומרים הבריות.

[כו]

וירא כ, א – כב, ג

ולשרה בן, א"כ לא היה בעבור שבקש רחמים על אבימלך נענה הוא תחלה (ראה רש"י; עפ"י בבא קמא צב, א).¹⁵ ונ"ל אע"פ שבשרוהו תחלה, לא פקדה עד שהתפלל עבור אבימלך.¹⁶

[כב, ג] וישכם אברהם בבקר... ויקח את שני נעריו אתו:

נזדרז למצוה (רש"י; עפ"י פסחים ד, א ויומא כה, ב) והשכים לבקר, ויקח שני נעריו עמו, ישמעאל ואליעזר (רש"י; עפ"י פרקי דר' אליעזר פל"א).¹⁷

וישכם אברהם בבקר... ויקח את שני נעריו אתו:

נזדרז למצוה והשכים בבקר, דאין אנו יכולים לומר ולפרש דמה דהשכים בבקר לא היה (לו ללכת קודם יום אילו היה)¹⁸ רוצה לזרז אלא הלך בבקר לפי שלא רצה ללכת יחידי בלילה, שהרי היו עמו שני עבדיו,¹⁸ אלא ע"כ זרז הוא מן הבוקר, [שלא היה לו ללכת קודם יום].¹⁹ ומה שמוכיח בפרק גיד הנשה (חולין צא, א-ב) דלא

של אבימלך וכו'. וכ"י ג מתחיל דיבור זה: י"א קודם מעשה אבימלך פקדה וכו'. ושני הנוסחים נכונים. 'צ"ל: 'בבקר'.¹⁶ העתקנו דיבור זה מכ"י פ, ובכ"י ג ליתא. ¹⁷ נראה שמלים אלו מקומן להלן.

הערות וביאורים אהלי תם

15. וכן הקשו בפענח רזא (בשם ר"י), ובפשטים ופירושים לרבינו יעקב מוינא, ועוד (ראה תוספות השלם אות ט), ולא תירצו. ¹⁶ וכמו"כ כתב בגור אריה, עיין בדבריו. ובתוס' בבא קמא שם כתבו: 'כאשר אמר אברהם אל אבימלך. לאו בהריון משתעי, שהרי המלאכים בישרו את שרה מפסח שלפניו, אלא ילדה בריוח, כמו שהתפלל על אבימלך'. ובתוספות השלם אות ז (מכ"י פרמה): 'ואף כי כבר נתבשר בזה, אפשר כי הוצרך לפקידה כאן, לפי שהיה הזמן מועט מזמן זה עד הפסח, לפי דעת רבותינו ז"ל (ר"ה יא, א) שנפקדה בראש השנה'. ועיין רא"ם ומפרשי רש"י כאן, ומהרש"א בחידושי אגדות לב"ק שם, ובשו"ע הל' ר"ה סי' תקפד ס"ב ומפרשיו ובהגהות חת"ס שם. ¹⁷ וכן בדפוס ויקרא רבה כו, ז: 'אברהם ויקח את שני נעריו עמו, ומי היו, ישמעאל ואליעזר'. אבל במהד' מרגליות ליתא התוספת: 'ומי היו ישמעאל ואליעזר'. ¹⁸ נראה שצ"ל: 'נעריו'. וכ"ה בתוספות המצויינים ובאים בהערה הבאה. ובתוס' הרא"ש חולין צא, ב ד"ה ר' אבהו הוסיף שגם יצחק היה עמו. ¹⁹ פירוש, 'זירז' אינו שייך אלא בתחילת הבוקר ולא לפני כן. שאם תאמר ששייך להזדרז וללכת למצוה בלילה, א"כ למה לא הזדרז לעשות כן, אם תאמר משום שלא רצה ללכת יחיד בלילה, הרי היו עמו שני נעריו. אלא שאין שייך להזדרז ללכת למצוה בעוד לילה, שלילה אינו זמן עשייה, ואין שייך להזדרז אלא בעלות היום והיינו מן הבוקר. וזהו שמסיים: 'שלא היה לו ללכת קודם יום', כלומר, שאין

[כז]

חידושין על התורה לר"ת

יצא יחידי בלילה מוישכם אברהם בבקר (אל המקום אשר עמד שם את פני ה'),¹⁹ [לאו] היינו קרא דבעקידה, דבהאי לא היה יחידי,²⁰ אלא הוא אותו וישכם שהוא של סדום, דכתיב (לעיל יט, כז) וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה', ולשם הלך יחידי שהרי לא היה נכון שידבר למקום ויהיה אדם שם.²¹

¹⁹ ברור שהמשך הפסוק נכתב כאן באשגרא מלהלן, וגם בגמרא הביאו רק תחילת הפסוק וישכם אברהם בבוקר.

הערות וביאורים אהלי תם

שייך להזדרז אלא בתחילת היום ולא קודם לכן בלילה. ועיין עוד מ"ש בזה התוס' ותוס' שאנץ ותוס' הרא"ש בפסחים ד, א ד"ה שנאמר, והתוס' ביומא כח, א ד"ה אמר, והתוס' ותוס' הרא"ש חולין צא, ב ד"ה מהכא. ²⁰ ועוד כתבו התוס' בפסחים שם וביומא שם ובתוס' הרא"ש חולין שם, שבעקידה לא היה נמנע אברהם מלצאת יחידי בלילה משום ששלוחי מצוה אינם ניזוקים. ועיין גם בתוס' שאנץ פסחים שם. ²¹ השווהו אל מ"ש התוספות הנ"ל. וכדברי רבינו כתב בתוס' הרא"ש פסחים ד, א ד"ה שנאמר: 'יחידי היה להתפלל בצינעא'. ובתוס' חולין שם: 'והלך יחידי להתפלל עליהם ולא רצה שיהא שום אדם עמו בשעת תפלה, אי נמי לא היה שום אדם רשאי לראות בהפיכת סדום'. וכן בתוס' הרא"ש חולין שם. ובתוס' פסחים שם הביאו רק הטעם השני: 'יחיד היה שלא רצה שיראו במפלתן של סדום', וכן בתוס' יומא שם. ועיין מ"ש בהערותינו לתוס' הרא"ש פסחים שם (עמ' לו-לז) הערה ²⁶.